

ясно, що в соціологічно-етичному огляді нема розходження між ідеями Шевченка і становищем католицької Церкви, виложеним у славних соціальних енцикліках Папів Льва XIII і Пія XI.

Християнську етику приймає Шевченко в цілості, отже теж „хоче, щоб люди навчилися ворогам прощати, хоч він знає, яка то трудна річ. Це Шевченкова етика“.¹⁾ Цю її рису ясно видно зі Стоцького аналізу вірша „Між скелями неначе злодій“. Далі, ідея прощення ворогам є провідною думкою поеми „Відьма“ і багатьох інших.

На мою думку, одним із найкращих поетичних висловів глибокої етичності Шевченка є ось цей безпретенсiональний, зовсім не дидактичний віршик:

Буває, іноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє.
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Вітає весело над ним!
Щож це зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачи те, старий подумав

Добро якесь комусь зробиць.
А щож, як зробиць? Добре жись
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити:
Нераз такому любо стане,
Нераз барвінком зацвіте, —
Отак, буває, в темну яму
Святее сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка поросте.

Віршик цей написаний у 1849. р. в неволі, і тому є тим більшим доказом великої сили етичних переконань Шевченка.

„Найвищим принципом у Шевченковім думанні — каже Стоцький — є етика, власне християнська етика. Усі проблеми в їх психічнім корені зводяться в нього на етичні проблеми, й розв'язка їх, як і їх найвища форма, має в нього етичний характер. Етичні категорії це властиві й основні категорії його думання“.²⁾

В тій точці різко розходиться зі Стоцьким Чижевський, який опирається на розумово виконструованих поняттях про мнимий антропозологізм, чи антропоцентризм релігійності Шевченка. В своїй статті „Ševčenko und David Strauss“³⁾ Чижевський твердить, що у Шевченка річ іде не про етичні в строгому, філософiчному й релігійному значінні, але про чисто практично-людські проблеми. Одначе розумування Чижевського мають ту хибу, що вони сперті не так на аналізі й інтерпретації творів Шевченка, як на філософiчних премісах. Тому праця Чижевського в нічому не нарушує науково обоснованих поглядів Стоцького на глибоко-етичний, християнський характер усієї творчости Шевченка.

Коли ж річ іде про відношення Шевченка до релігії, то Стоцький про це пише так: „Релігійність є в Шевченка найвищою, найстислішою формою людського життя. „Все од Бога, од Бога все! А сам нічого дурний не вдіє чоловік“. Шевченко чоловік

¹⁾ Ibidem 136.

²⁾ Ibidem 132.

³⁾ Zeitschrift für slavische Philologie, Берлін, 1936, том VIII, стор. 368 і дальші.

глибоко релігійний. Це треба виразно зазначити, бо в нас сліпа поверховність і повне незрозуміння Шевченкових думок розбулися так, що роблять із Шевченка безбожника¹⁾ „Шевченко був наскрізь глибоко релігійний чоловік, і рішуче не був безбожником... Висловлені в його поемах ідеї Божого ладу в житті людей і суспільности, основаному на чинній, не тільки словами, але й добрими ділами засвідченій любови брата, залишаються завсіди живі й актуальні“²⁾

При цьому Стоцький зазначає, що Шевченко все відрізняв науку Христа від того, що з неї зробила офіційна православна церква в Росії й на Україні. Поет гостро відчував усякі надужиття, особливо в церковній діяльці, і гостро на них реагував. У його російській поемі „Тризна“ читаємо:

Не проую вам песни новой
О славе родины моей,
Сложите вы псалом суровый
Про беззакония людей.³⁾

І саме ці беззаконія людей, а не християнської релігії, поета обурюють. Стоцький про це пише: „Глибока релігійність Шевченка не є звичайна церковна релігійність... Він часто навіть воює з урядовою (scil. московсько-православною. — М. Г.) церквою.“⁴⁾ „Вулканічна сила могутніх ідей науки Ісуса Христа термосить душу Шевченка, і ми від цього чуємо в його поезії неначе громіт землетрусу, що все наново виринається наверхи, щоб усім „суєсловам“, „лицемірам“... пригадати „слово істини“, пригадати правдивий закон Ісуса Христа про любов брата“⁵⁾ Це відношення Шевченка до московсько-православної церкви. Бо Шевченко „всею душею відчував, що любов брата, яку проповідував Христос, це не пасивність, не байдужість, а чинність, мужність і боротьба, не насила, але боротьба за ті живі ідеї, боротьба проти всього, що їм противилося в людському житті. І ціле своє життя він (Шевченко) за них боровся своїм натхненним словом“⁶⁾ А висновок проф. Стоцького: „Значіння Шевченка для нас ніколи не вичерпається, бо в його творах зложені слова вічної правди, неминучої краси, найглибшої доброти“⁷⁾

При такому рішучому й ясному поставленню справи християнської віри й етики Шевченка дивно вражає факт, що проф. Стоцький не вважає за відповідне в своїй книзі інтерпретації Шевченка вичеркнути з одної старшої своєї промови з 1914. року мабуть запозичену у Драгоманова фразу, що Шевченко „великий наш біблієць“⁸⁾, та мильний погляд про „деїзм“⁹⁾ Шев-

1) Смаль-Стоцький, *op. cit.* 133.

2) *Ibidem* 139.

3) *Ibidem* 171.

4) *Ibidem* 133.

5) *Ibidem* 133.

6) *Ibidem* 134.

7) *Ibidem* 166.

8) *Ibidem* 171.

9) *Ibidem* 172.

ченка. Деїзм — це є, як каже дефініція, „визнання існування Бога, який створив світ, але не вміщується в хід подій в світі (нема, мовляв, чудес та Обявлення)“.¹⁾ Тим часом у самій же книзі Стоцького є безліч цитатів і доказів на це, що Шевченко якраз усе висловлював погляд, що „все від Бога“, безліч разів молив Бога, щоб Він усунув зло та дав добро — та навіть могло б на перший погляд здаватися, що поет нераз неначе докоряв Богові, що Він не хоче зараз же всього на землі перемінити. Чи так робить деїст?

Вважаємо, що у такого глибокого шевченкознавця, як Стоцький, така річ могла попасти в його нову книгу лише через недогляд. Шевченко, як віруючий християнин, вірив усе лише в особистого Бога, що сотворив світ і ним управляє.

*

Ствердивши ось так християнську віру й етику у Шевченка, перейдемо тепер до пояснення деяких місць його творчості, що нераз уже давали, і ще й тепер дають привід поверховним критикам до балачок про мнимі богохульства нашого поета. Стоцький у своїй інтерпретації поеми „Сон“ про це пише: „Наші інтерпрети (Копач, Сімович, Цісик і ін.) добачають у словах Шевченка „Бо немає Господа на небі“, або „Чи Бог бачить ізза хмари наші сльози, горе? — Може й бачить, та помага, як і оті гори“, або „А може ще й Він (Вседержитель) не добачає“ — „саркастичний закид занедбання обовязку, що його Бог узяв на Себе“, „саркастичний докір Богові“, „насмішливу замітку на Бога, що Він не стоїть на сторожі правди на землі“, т. зн. трохи не атеїзм поета, бо нібито він каже „нема правди, то нема Бога, бож Він повинен би змінити цей несправедливий суспільний устрій на рай на землі“ тощо. Правильно розуміти такі поетичні місця можна тільки, маючи завжди на оці наскрізь релігійні засади душі Шевченка в цілому його життю, в усій його творчості... З такої основної думки про найглибшу релігійність Шевченка треба і при інтерпретації всіх тих місць виходити, де взиває поет Бога. Треба завсіди порозуміти добре правдивий змісл дикції поета, а не понад усе радіти, що ось-ось може таки вдасться зробити з Шевченка безбожника. При тім треба тямити й те, що така, а не інша дикція Шевченка в усіх таких разях це відгомін стилю старозавітних пророків, рішуче не безбожників, коли їх твори ввійшли в склад Св. Письма. Нагадаймо собі тільки Псалми Давидові. Не завадить іще тямити й те, що з щиро релігійної душі українського народу в його недолі нераз вириваються слова подібні до „вскую мя еси оставил?“, але це не може бути доказом його безбожності. Так можуть судити хіба тільки фарисеї“.²⁾

Для прикладу, як слід правильно інтерпретувати такі нібито сумнівні з релігійної точки погляду місця в поезіях Шевченка,

¹⁾ Українська Загальна Енциклопедія I, 1028.

²⁾ Смаль-Стоцький, *op. cit.* 152—153.

подам одну з інтерпретацій С. Стоцького. У поемі „Сон“, після опису тих усіх злочинів, що їх творять люди, є таке місце:

А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай!“ — каже —
„Може так і треба!“
Так і треба! Бо немає
Господа на небі.

Оце є одно з тих клясичних місць, які служать критикам нібито за доказ бодай хвилевого атеїзму або богохульства Шевченка. Узгаданій книжці Костельника цей вислів інкримінований. Так само його розуміють теж майже всі інші критики та історики літератури. Ба що більше, навіть ученики проф. Стоцького не все зрозуміли правильно цю річ. Напр. Д-р В. Сімович у своїх поясненнях до „Кобзаря“ бере це місце менш-більш дослівно,¹⁾ так як і в деяких інших місцях Сімович добачує щось таке неначе ті драгоманівські „ясні іскри вільнодумства.“²⁾ А у популярному виданні „Кобзаря“ для народу такі помилкові інтерпретації особливо шкідливі. Бо ж по правді — ось напр. це місце ніяк не може служити доказом ні атеїзму, ні сарказму Шевченка. Ось що пише про це Стоцький: „Цинічна заява братії „нехай, каже, може так і треба“ викликує в поета таку велику огиду, що він, повторюючи слова „так і треба“... кидає братії на голову свою найбільшу зневагу до неї за це, що в неї „немає Господа на небі“, що в неї нема Бога в серці, що вона не має сумління, що вона гірш худоби. Що в реченні „бо немає Господа на небі“ треба собі конечно доповнити „у вас“, ясно з того, що воно починається прислівником „бо“, отже навіязує до попередньої цинічної заяви братії, та що зараз за цим поет каже „а ви“. Таким чином „Бо немає Господа на небі“ це зовсім не значить заперечення Шевченком Бога, а навпаки, поет вимагає від усіх, щоб визнавали Бога, мали Бога в серці, мали сумління та жили по Божому.“³⁾

Або ось таке місце у поемі Шевченка „Сон“:

Чи Бог бачить ізза хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та поміга,
Як і оті гори.

¹⁾ До Шевченкових слів „бо не має Господана небі“ Сімович додає ось яку замітку: „Значить: Бога правди, Бога справедливости, який додивлявсяб, щоб не було так на землі, як є, а щоб був „якийсь рай“, щоб не падали одні під ярмом других. „Тарас Шевченко: Кобзарь. Народне видання з поясненнями і примітками Д-ра Василя Сімовича. Катеринослав-Камянець-Ляйпціг 1921. Стор. 115, примітка 6.

²⁾ Про такі пояснення Сімовича буде мова дальше. Тут ще доповню, що Сімович нераз так неначе б намагався ослабити релігійність Шевченка, підставляючи під вживане в поета слово „Бог“ переносне значіння „правда“. Хоч це підкреслює і Стоцький — але це зовсім не виключає дослівного значіння слова Бог у цих місцях поезії Шевченка, і тому такі пояснення можуть наробити чимало шкоди. Пор. напр. „Кобзарь“ вид. Сімовича ст ор. 156, примітка 1. Так само невмістні є тенденційно-протикатолицькі пояснення Сімовича до поеми „Іван Гус“, напр. стор. 134, прим. 6, стор. 140, прим. 1, і ін.

³⁾ Смаль Стоцький, ор. cit. 153.

Сімович бере і це нібито „богохульство“ дослівно. Він у примітці пише: „та поміга з Нього (з Бога) людям така, як от із тих предковічних наддніпрянських гір“...¹⁾ Тим часом, коли це місце брати в контексті цілої поеми, то виходить, що тут висловлена поетичним способом думка високо етична, думка про свободу людської волі та про те, що людина може і повинна сама активно причинитися до знищення і направлення всього, що є богопротивне. Отже, замість зневаги Бога, виходить вияв глибокої релігійності й етичності.²⁾ І так воно при кожному аналогічному ніби-безбожницькому місці, коли до нього приступити з метою проф. Стоцького.

Ось при словах у „Сні“ Шевченка:

„Знає Вседержитель; а, може, ще й Він не добачає!“

є ніби „пояснююча“ примітка Д-ра Сімовича, що „тута знову на-смійлива замітка на Бога“.³⁾ Тим часом із контексту виявляється, що тут Шевченко лише зміцнив і устилізував простонародній вираз „Бог його знає“, в значінню „ніхто не знає“, і таким чином виходить сарказм не проти Бога, а проти царської самоволі.⁴⁾

Або знов, коли Шевченко висловлює таке, на першій погляд, богохульне допущення, що Бог сміється з людської біди та радиться з панамі, як світом правити, — то зараз же показується, що це обумовлене думкою: „й Тебе (Боже) вже люди прокляли“, отже звернене проти людей, а не проти Бога.⁵⁾ Коли ж Шевченко в вірші „Лічу в неволі“, подібно як у „Сні“, каже: „Нема навіть кругом тебе великого Бога“ — то, на мою думку, слова „кругом тебе“ вяснюють усе, бо ж вірш писаний у 1850. р. на засланні, в неволі, і таким висловом найкраще поетично віддана опущеність невольника.⁶⁾ І взагалі, чи можна говорити про свідомі богохульства у поета, який у неволі написав, звертаючись до матері:

Лучче було не родити,
Або утопити,
Як би я мав у неволі
Господа гнівити.

Чи не є очорнюванням памяти поета закид безбожництва, коли він, напр. у вірші „Н. І. Костомарову“, писав:

Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,⁷⁾

або знов у „Невольнику“, хоча б і за народньою думою, поміщує такий зворот:

1) „Кобзарь“ вид. Сімовича, стор. 118, прим. 2.

2) Смаль-Стоцький, *op. cit.* 153.

3) „Кобзарь“ вид. Сімовича, стор. 119, прим. 5.

4) Смаль-Стоцький, *op. cit.* 154.

5) У вірші „Якби ви знали, паничі.“ „Кобзарь“ вид. Сімовича, стр. 348.

6) *Ibidem* 338.

7) „Кобзарь“ вид. Сімовича 223.

Без сповіді святої умірають,
Як собаки здихають,
Пропадають.¹⁾

Ось із цих усіх причин зовсім оправдані є нинішнім станом науки слова проф. Стоцького: „Отак, думаю, ми розбили марну вітиху всім тим, що раді б понад усе зробити з Шевченка безбожника“. ²⁾ „Шевченко ціле своє життя як воїн Христа навчав: „моліться Богові святому, моліться правді на землі“, „моліться за брата лютого“, від усіх вимагав „людей любити, за правду стати, за правду згинуть“. ³⁾

Це не є слова засліпленого „фанатика“, як би міг сказати дехто з пропагаторів „безбожництва“ Шевченка — лише слова проф. Степана Стоцького, одного з найбільш безсторонніх і об'єктивних людей науки. Тому, думаю, це кожному вистарчить.

А тим часом — погляд про мнимі „богохульства“ Шевченка так глибоко закорінений, що з ним треба з нашого становища боротися. Вже Драгоманов уважав за „ясну іскру вільнодумства“ вислів Шевченка „мені здається, що й самого Тебе (Боже) вже люди прокляли“⁴⁾ — а тим часом це лише ствердження безбожності інших людей, а не Шевченка. Костельник у своїй книжечці з 1910. р. цілу оборону Шевченка з католицького становища конструє на тезі, що Шевченко це поет виключно чуттєвий, і тому він, так би сказати, мав нахил часом у афекті забуватися і зневажати Бога. При цьому Костельник уважав за прогріхи проти Бога навіть такі вислови як „Коли ляжеш, Боже, утомлений, і нам даси жити?“, „Шукаю Бога, а знаходжу таке, що цур йому й сказати“⁵⁾, а навіть „Дивуюся, чому не йде апостол правди і науки“.⁶⁾ Це все оправдує автор так: „Серце так розпалилось, що прогрішилося проти Бога скорше, чим розум зачав вповні функціонувати. А це християнська мораль зачисляє під *motus primo primi* або під *motus secundo primi* — і зачисляє такі прогрішення під *peccata materialia*, бо до гріху формального потрібний розмисл, *advertentia*.“⁷⁾ На часи, коли була писана розвідка о. Костельника, така оборона Шевченка була може раціональна — але нинішній стан науки робить її злишньою, бо ясно вже, що в таких і подібних випадках, коли їх трактувати у звязку з контекстом, ніякого богохульства нема.

Костельник уважав також м. ін. вірші „Гимн черничий“, „Світе ясний, світе тихий“ і ін. за вірші без сумніву антирелігійні.⁸⁾ Зі становища нинішньої науки ясно, що різкі слова в віршику „Світе ясний, світе тихий“ відносяться не до Бога, лише

¹⁾ Ibidem 151.

²⁾ Смаль-Стоцький, *op. cit.* 154.

³⁾ Ibidem 154.

⁴⁾ Драгоманов, *op. cit.* 51.

⁵⁾ Костельник, *op. cit.* 10.

⁶⁾ Ibidem 15.

⁷⁾ Ibidem 11.

⁸⁾ Пор. згадувану вже полеміку Г. Костельника з В. Щуратом у „Руслані“ 1910.

виключно до офіційної московсько-православної церкви, — а „Гимн черничий“ вже Др. Щурат пояснив зовсім правильно не як глум над дівочою чистотою, лише як сатиру на декаденцію монастирського життя в Росії.¹⁾ Але навіть такий вдумчивий критик як Щурат не зумів вповні охоронитися перед сугестіями про безбожництво Шевченка. Він признає в поезії Шевченка численні „конфлікти з догмами чи з формами релігії“, але, що правда, твердить, що ці конфлікти „не впливають з ества“ його поезії. Вони „мають все якісь зовнішні причини; говорить про „хвилеві дочасні відклонення“ від релігійности у Шевченка та каже, що тільки „часом такі відклонення від релігійности бувають лиш позірні“.²⁾

Нині наука ствердила, що коли слів і фраз із Шевченкових творів не витягати з контексту, то вони все даються пояснити як повні згідні з засадами християнської релігії. Думаю, що всі поодинокі фрази й вислови у віршах Шевченка є в повній гармонії з його християнською релігійністю й етикою, — а коли говорити про відхилення від християнської догматики й етики, то їх знаходимо не в поодиноких фразах в роді „бо немає Господа на небі“, лише в кількох творах Шевченка, трактованих як цілості. Коли брати під увагу догматику — то сюди належить поема „Марія“ — хоч у деталях у ній є перли релігійної лірики. Коли ж річ іде про етику — то сюди я зачислив би ліричні вірші „Великомученице кумо“, „Ликері“, і може ще дещо з дрібної лірики. Це є зникомі щодо скількості, але болючі своїм змістом винятки, про які однак уже нераз у нас писалося, і про які ствердив м. ін. один критик: „Щоб така поема Шевченкова в силі була захитати основами Церкви у нас — це більше чим смішно і уближає лише почуванням релігійним нашого народа“.³⁾

Критичний розгляд цих винятків вимагає окремої студії, тому що наукова література напр. про поему „Марія“ вже доволі велика. Відкладаючи подрібне опрацювання цієї теми на пізніше, тут лише стверджую, що в даному випадку (в поемі „Марія“) мусимо приймати за рішальні не якісь антихристиянські елементи Шевченкової музи, лише посторонні впливи: чи то апокрифічної літератури й словесности (І. Франко, о. Єрми), чи жидівського концепту (В. Щурат), чи Давіда Штрауса (Чижевський), чи, вкінці, деяких інших протестантських чинників, підсилюваних у Шевченковій свідомості словянофільськими симпатіями. В кожному разі загальний релігійний тон поеми „Марія“ (напр. чудова вступна молитва, та дуже численні місця в самій поемі), так само як і вислови про Пречисту Діву Марію в інших творах поета, виключають допущення, що поема ця є виплодом внутрішньої антирелігійности поета. Все таки, кардинальне порушення християнської науки тут, на жаль, Шевченкові трапилося, і не допоможуть тут ніякі спроби

¹⁾ Пор. ту саму полеміку, „Руслан“ 1910.

²⁾ Пор. „Руслан“ 1910, у згаданій полеміці.

³⁾ Р. Гамчикевич у цитованій статті „Пігмеї“, „Діло“ 1905, ч. 157.

штучної „реабілітації“ Шевченка, в стилі Лободовського.¹⁾ Інша річ, що, на мою думку, ця єдина поема, єдина велика поемка Шевченка, в ніякому разі не змінє нашого погляду на глибоко християнський, релігійний та етичний характер майже всієї решти творів великого українського поета. „Шевченко сам в собі і сам від себе — пише о. Д-р Г. Костельник — завсіди був перенятий християнськими основними правдами“. ²⁾

Так само щодо спеціально антикатолицьких моментів, виявлених у поемі „Іван Гус“, та антиунійних у „Тарасовій ночі“, „Гайдамаках“ і ще кількох поезіях — то це дуже скомплікована і також національно обумовлена тема, яка вимагає окремої студії і тому тут обмежуся лише до ствердження о. Костельника, що Шевченко з природи річи „ворожо відносився до католицизму, упереджений до нього, як стільки інших людей“. „Шевченко знав католицизм тільки з історії поляків на Україні... Зрештою, коли візьмемо під розвагу і саму поему „Іван Гус“, то Шевченко показується не стільки ворожим догмам католицьким, скільки зіпсуттю католицького клиру.³⁾ Отже з тої самої причини, з якої боровся проти православя,⁴⁾ виступає і проти католицизму“ — і то лише в дуже зникомій частині своєї творчості. При тому за частинне оправдання служить Шевченкові й те, що він був, як уже згадано, про католицьку Церкву дуже тенденційно, односторонньо і при цьому скупі поінформований.

Ось так згадані нечисленні виїмки в творчості Шевченка, які справді виявляють деякі негативні тенденції, є настільки малозначні, що в обличчі науково ствердженої постійної й щирої християнської релігійності й моралі Шевченка, як також в обличчі його величезного національного значіння для нашого народу, їх можна зовсім безпечно трактувати як *quantités négligeables*.

*

Щоб доповнити образ дійсної, щирої релігійності Шевченка, подаю ще декілька фактів.

Коли річ іде про творчість Шевченка і її відношення до релігії — то для любителів статистики я завдав собі труду і зробив на основі „Кобзаря“ деякі обчислення. Ясна річ, що такі статистичні дані не мають переконливої сили доказу — але все таки, в парі зі змістовою й ідейною аналізою самих творів, вони трохи причинюються до належного освітлення проблеми.

¹⁾ М. Лободовський видав у 1910. р. у Харкові книжечку п. н. „Перегляд поеми „Марія“ Тараса Шевченка“, в якій оповістив нібито знайдені ним рукописні Шевченкові варіанти, через які поема „Марія“ стає вповні згідною з християнською наукою. На великий жаль, Шевченко таких варіантів у дійсності не залишив, і спроба Лободовського має характер літературного фальсифікату. Так бодай твердить м. ін. Чижевський у вище цитованій праці, стор. 369 і далі.

²⁾ Г. Костельник, *op cit.* 28.

³⁾ На мою думку, вичитаному здебільша з тенденційних, головню чеських протестантських, а за ними і російських словянофільських книжок. *М. Г.*

⁴⁾ А власне проти офіційної московсько-православної церкви, яку Шевченко поборював, що з християнсько-етичних, то й з національних мотивів. *М. Г.*

Ось ці мої дані: всіх українських віршів у повному Шевченковому „Кобзарі“ є 218. В першому великому періоді своєї творчості, а саме в роках 1838—1850 він написав 166 українських віршованих творів. Потім прийшла 7-літня перерва внаслідок загострення карного режиму супроти Шевченка. В другому ж періоді 1857—1861 Шевченко написав уже тільки 52 вірші.

Аж у 17-ох творах Шевченка знаходимо довші поетичні молитви, — в деяких навіть по кілька. Відразу в першому творі „Причинна“ є чудова молитва:

Така її доля... О, Боже мій милий,
За що ж Ти карасш її молоду? і т. д.

З дальших молитов — згадаю прегарну молитву козаків у „Гамалії“, повну віри молитву в „Неофітах“, чудові молитви до Пречистої Діви в „Неофітах“ і „Марії“, та вкінці окремий, християнським духом пронятий цикл 4-ох віршів п. н. „Молитви“. Окремо сюди можна теж зачислити 10 Псалмів Давидових та ще деякі „подражанія“ пророкам. Молитовний настрій творів Шевченка виявляється ще ясніше, коли зважимо, що в 218 віршах того поета стрічаємо аж коло 150 разів¹⁾ зворот: молитися, Богу молитися, та кількадесять разів: Господа благати, або Бога благати. Крім того коло 20 разів згадується про те, що поет, чи хто інший, перехрестився. Є теж 6 згадок про Сповідь і 5 згадок про св. Причастя.

Оця розмолена душа поета всі свої думки звертає до Бога, якого в „Кобзарі“ згадується, у різних іменникових і прикметникових формах, коло 600 разів. Є у Шевченка лише 75 віршів, у яких нема згадки про Бога — і то у львиній частині вони належать до дрібної лірики, а з більших творів не згадується про Бога лише в трьох баладах із народними демонольогічними мотивами і в 1. історичній поемі. Виходить, що з-поміж 218 віршів Шевченка — у 143 віршах згадується Бога, і то середньо аж по 4 рази в кожному — (розуміється, в декотрих більше, а в декотрих лише по разу). Сюди входять теж згадки про Ісуса Христа. Згадки про Матір Божу знаходимо в творах Шевченка к. 25 разів у різних формах, і як motto до одної поеми цитат із акафисту до Пречистої Діви. Коли ми вже при моттах — то слід додати, що біблійні мотта є в 7-ох поемах. Згадки про Святих, головно про св. Петра, Павла й інших, а також про ангелів, про Архистратига Михаїла, є в „Кобзарі“ доволі часті, хоч і не такі численні, як про Бога, Христа і Матір Божу. Коли брати під увагу поодинокі жанри творчості поета, то згадки про Бога й релігійні справи тут виступають в ліриці та в епіці менш-більш у від-

¹⁾ Деякі дальші числа подані в приблизному, заокругленому виді, бо кладу тут вагу не на дрібничкову точність статистики, лише на ствердження загального характеру творів Шевченка, коли їх розглядати під цим кутом зору. Зрештою, коли річ іде про таку морочливу роботу, як числення слів, то про точність обчислень, яка сягала б до одиниць, міг би ручити хіба якийсь засушений причинкар, а не живий чоловік. Мої заокруглені цифри дають все таки вірний загальний образ.

ношенні 1 : 2. Коли ж зважити малі розміри ліричних, а великі епічних творів — то це відношення менш-більш вирівнюється. Для з'ясування мнимої еволюції в релігійних поглядах Шевченка важне те, що коли щодо кількості творів другий, кінцевий період творчості Шевченка становить менш-більш 25% першого — то так само щодо частоти вживання релігійних виразів у більшості випадків знаходимо середньо відношення 80% до 20%, а часто теж 75% до 25%. Лише у деяких випадках знаходимо для II. періоду цифру нижчу, ніж 20%, але зате напр. щодо згадок про Матір Божу занотовуємо в II. періоді менш-більш 45%. Отже, хоч у II. періоді кількість релігійних зворотів справді незначно зменшається в порівнянні з I. періодом — то в кожному разі це незначне зменшення не дає нам права говорити про якусь еволюцію та засадничу зміну в тому огляді.

Ось так, статистика є для нас не рішальним, але бодай посереднім підтвердженням тези про глибоку християнську релігійність Шевченка впродовж цілого життя. Навіть натяки, які дозволяють декотрим критикам говорити безкритично про мнимий „атеїзм“ Шевченка, знаходимо у виразній і різкій формі лише в дуже нечисленних творах нашого поета.

*

Коли ж річ іде не про твори поета, а про вияви його особистого відношення до релігійних справ — то тут лише для прикладу наведу деякі його вислови.¹⁾ Ніхто інший, лише Шевченко написав слова: „Свята, велика річ релігія для чоловіка“. З Орської кріпости пише Шевченко до княжни Репніної: „Жахлива безнадійність: така жахлива, що тільки одна християнська філософія спроможна боротися з нею“. Шевченко теж писав до Козачковського, втішаючи його в нещастю: „Вір глибоко, розумно“²⁾. Шевченко, про якого йшли до поліції доноси за мнимі його богохульства, сам виступав проти богохульників. Козачковський про це пише: „Я був свідком, як він, коли чув богохульства свого мешканевого хазяїна, сказав: знущатися над морально релігійними переконаннями, що є освячені віками і мільонами людей, це нерозум і злочин“.³⁾ Дневник Шевченка, не менш як і його твори, наповнений майже на кожному кроці згадками про Бога та про свої щоденні молитви. Часті були в Шевченковому житті картини ось такого жанру: „Положив перо, зідхнув, перехрестився і мовив: Слава Тобі Господи“. Вже Драгоманов мусів на основі фактичних матеріалів признати, що Шевченко молився щодня навіть у часах, коли писав „Марію“, отже в моменті найкритичнішому для його релігійного світогляду.⁴⁾ А про глибоку релігійно-моральну суть душі Шевченка свідчить

¹⁾ До кожного з цих висловів Шевченка не подаю докладного наукового апарату, бо це дані ненові й загально відомі.

²⁾ Драгоманов, *op. cit.* 51.

³⁾ *Por. ibidem* 50.

⁴⁾ *Ibidem* 52.

ось який його вислів: „Мабуть я страшно прогрішив перед Богом, коли так страшенно караюся“. Правда, є в Шевченковому дневнику теж деякі місця, що нібито суперечать попереднім: він гостро висловлюється про церковне малярство й обряди, раз навіть гостро ганить незрозумілість і алегоричність Апокаліпси.¹⁾ Але все це виступи здебільша не протирелігійні, лише проти вибуялої церковної зовнішності в офіційній московсько-православній церкві, і то виступи саме в імя гарячої християнської релігійності поета. Про характер цих замітів Шевченка свідчить факт, що разом із пересадною виставністю і зовнішністю церковних обрядів він ганить обжирство і п'янство підчас свят Воскресення Христового. Зрештою, релігійність Шевченка непорушима. Особливо виразно вона виступає на тлі захоплення поета Біблією. Кониський про це пише: „Духовним хлібом Шевченка... змалку до останку стає Біблія, переважно з неї Псалтир. Останній він трохи чи не з першого до останнього слова вивчив на память... Вплив Біблії ярко і виразно відбивається скрізь, і в поезіях Шевченка, і в прозі, писаній мовою російською, і в записках його, і навіть у листах. Біблія... це правдиве джерело, де душа поета черпала своє вітхнення“. В листі з Орської кріпости до княжни Репніної Шевченко пише: „Новий Завіт читаю я благо-війно і у мене родилася думка описати материне серце по життю Пречистої Діви Матери Спасителя — а друга думка змалювати картину Розп'ятого Ії Сина. Молю Бога, щоб хоч колинебудь здійснилися мої мрії. Коли б мені дозволили в тутешню римську (католицьку) церкву змалювати образ запрестольний (безплатно), а на тому образі змалювати смерть Спасителя“. Так само в листі до кн. Репніної просить Шевченко конечно прислати йому „На-слідвання Христа“ Томи Кемпійського. У такому глибоко релігійному настрою прожив поет від початку до кінця свого життя. Одним із яскравих доказів, що Шевченко не обмежувався до особистої релігійності, але й старався її поширювати серед ближніх, є виданий у 1861. р. його „Буквар Южноруский“, якого зміст такий: Велика азбука. Мала азбука. Склади (з псалмів біблейських), псалом 132, молитви (з увагами, в яких дуже возвеличується християнство й манастирі). Рукописна азбука. Лічба, дума про Марусю Богуславку і народні пословиці.²⁾ Хто в останньому році свого життя дає дітям такий буквар — про цього хіба не можна твердити, що він при кінці життя зневірився, став нерелігійним. В останньому своєму вірші, датованому день перед смертю, Шевченко заходиться „рештувать вози в далекую дорогу, на той світ, друже мій, до Бога“ та вмірає спокійно, з надією на спочинок у другому світі, який називає веселим.

*

На кінець, знову ж не в характері доказу, лише як знаменне доповнення всього сказаного, подаю вістку про похорони Шев-

¹⁾ Пор. Чижевський, *op. cit.*

²⁾ Пор. Драгоманов, *op. cit.* 52.

ченка на Україні. Вони були величаві, християнські, церковні. В канівському соборі відправило духовенство панахиду, а протоєрей Мацкевич у своїй проповіді м. ін. сказав: „Тут на найвищій горі Дніпровій лежатиме прах його, і як на горі Голгофі видно було хрест Господень із цілого Єрусалима і Юдеї, так само видно буде хрест його й по цей і по той бік нашого славного Дніпра“. ¹⁾ Більшовики зняли хрест із могили Тараса Шевченка. Але ніколи їм не вдасться зняти хрестне знамя із душі великого поета, який, дарма що помилявся і блукав, усе життя прожив під знаком хреста.

*

Головні думки цієї праці формулюю ось у яких точках:

1) Тарас Шевченко все своє життя глибоко вірив у особового християнського Бога. Не може в нього навіть частинно бути мови ані про атеїзм, ані навіть про ніяку іншу форму віри в Бога, крім християнської.

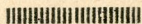
2) На вірі в особового християнського Бога спирається глибока й усе життя незмінна, чисто християнська, доведена до всіх консеквенцій, етика й моральність Шевченка.

3) Поодинокі фрази і звороти в творах Шевченка, яким критика часто приписує протирелігійне, а то й безбожницьке значіння, треба пояснювати у звязку з текстом цілого твору, а то й з цілою творчістю й життям поета, — а тоді в них не лишається ні сліду протирелігійности ні атеїзму.

4) Протицерковні виступи Шевченка є подиктовані не безбожництвом, лише навпаки, змаганням віруючого активного християнина до здійснення царства Божого на землі. Виступи проти офіційної московсько-православної церкви були подиктовані фактичним її тодішнім станом, а виступи проти католицької Церкви були вислідом односторонньої й невістарчаючої поінформованости Шевченка у цих справах.

5) Дійсно антирелігійні чи антиморальні відхики знаходимо лише у деяких творах Шевченка як ціло стях, а не в поодиноких відірваних фразах. Є такі відхики в одній поемі і в кількох дрібних ліричних віршах. Квантитативно вони незамітні, квалітативно до подробиць ще невияснені, — але в ніякому разі не можуть змінити загального образу глибокої християнської релігійности Шевченка.

Практичний висновок, зроблений на основі цих тез: український нарід має те щастя, що його національну свідомість та ідеологію розбудував геній, який цю свою титанічну будівлю поставив на тривких підвалинах християнської віри й етики.

¹⁾ „Кобзарь“ вид. Сімовича, передмова, стор. XXIII.